Pétervári Zsolt

KONZERVATÍV MEGÚJULÁS

I. rész

Az elmúlt évszázad során – főként a több egymást követő hullámban lezajló demokratizálódási tendenciákkal párhuzamosan – a kontinentális Európát és az angolszász kultúrkört egyaránt domináns módon uralta azon közvélekedés, miszerint az arisztokratikus és polgári válfajait tekintve egyaránt tömegbázis nélküli konzervativizmus végérvényesen marginalizálódni fog a politikai szférában. Sőt, e korszellem egyre markánsabban vélelmezte: a hagyományelvű irányzat maradék szellemi potenciálja vonatkozásában is véglegesen fel fog őrlődni a nálánál sokkal virulensebb tömegdemokratikus és totalitárius ideológiák versenyében. Azonban az első nagy háború lezárultát követő évszázad folyamán e végső soron mélységesen tévesnek bizonyuló közvélekedés igazolhatóan megbukott, hiszen csaknem minden emberöltő – gyakorta spontán, időnként tudatos, de mindenképp – meghatározó mérvű konzervatív megújulást eredményezett.

Az önnön tradícióira támaszkodó, a második világégést követően meglepő intellektuális és társadalmi erővel kibontakozó hagyományelvű trend kiváltó okaira és mikéntjére szándékozik rávilágítani az alábbi – szántszándékkal nem kronologikus szerkezetben közreadott – politikatudományi tanulmány, amely az angolszász újkonzervativizmus 20. század utolsó harmadában lezajló „forradalmát" mutatja be hat fejezetben, két részben.

I.
AZ IDEOLÓGIA-ELLENESSÉG IDEOLÓGIÁJA

Az angolszász országok sajátos gazdasági, kulturális és társadalmi miliőjéből formálódott ki a konzervativizmus individuális és kapitalisztikus identitással bíró válfaja. E hagyományhoz a neokonzervatív irányzat intellektuális megalapozói – öndefiníciójuktól függetlenül mindenekelőtt: Hayek, Strauss, Oakeshott és Scruton – a második világégést követően, a dominánsan etatista korszellem évtizedeiben elkezdtek visszatérni. Munkásságuk – melynek során a hume-i és a burke-i filozófiára építettek – következtében a gazdasági liberalizmus (szabadversenyes kapitalizmus) és a politikai konzervativizmus ideológiailag többé-kevésbé koherens ötvözete jött létre. Ennek újszerűsége nem e két eszmerendszer együttes megjelenésében keresendő – hiszen az old-whig irányzat az angolszász politikai tradíció középjobb ágának több évszázada veleje –, hanem az újkonzervativizmus szilárd ideológiaként való megjelenésében.

A neokonzervativizmus nyíltan rehabilitálta a 19. századi szociáldarwinista társadalomszemléletet, élesen szembe helyezve a 20. század második felének jóléti konszenzusával. Programja a szociális piacgazdaság (szerinte túlzott gazdasági és erkölcsi károkat okozó) gyakorlatának helyébe a szabadversenyes kapitalizmus eszméjét

állította, mely irányzat központi fogalmának a piaci mechanizmusok mindenhatósága tekinthető. A „neokon forradalom" hátterében az állami intervencióra épülő, nemzetállami szintű keynesi gazdaságpolitika (globalizáció következtében történő) ellehetetlenülése áll. Vagyis az állami szuverenitás gazdasági területét felszámolta a transznacionálissá váló kapitalizmus.

Thatcher, Reagan és ifjabb Bush a piacok liberalizálásával, nagyfokú privatizációs tevékenységgel és a (fizikai) munkavállalók bérszínvonalának alacsonyan tartásával próbálta nemzetgazdaságukban tartani vagy oda visszacsalogatni a transznacionális vállalatokat. A neokon kormányzatok úgy vélték, hogy a monetarista tanok merev alkalmazása és a piaci fundamentalizmus gyakorlata révén hazájuk számára lehetőség nyílik a gazdasági és társadalmi válságból való kilábalásra, valamint a korábbi nemzeti nagyság visszaállítására. Ezen ideológia népszerűsítése volt a célja Reagen és Thatcher (politikai kommunikációt forradalmasító) retorikájának éppúgy, mint ifjabb Bush (afganisztáni, valamint iraki háború kapcsán folytatott) propagandájának.

A konzervatív irányzat többé-kevésbé továbbra is szilárd kormányzati pozíciói ellenére napjainkra – a 2008-as pénzügyi krízis máig érződő utóhatásaként és a globalizáció negatív hatásmechanizmusainak következtében – éppen saját kulturális központjaiban látszik meggyengülni (tradicionális társadalmi bázisa gazdasági eróziójával párhuzamosan) úgy az európai kontinensen, mint Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában. Mindezen túlmenően a hagyományelvű értékrendet legalább felületes hivatkozások szintjén magukénak valló politikai formációk – pozícióik megőrzése ellenére – egyfajta sajátos konzervatív válságkorszakának kezdetét jelzi az irányzat értelmiségi holdudvarának meggyengülése is.

Az angolszász konzervatív hagyomány gazdasági liberalizmusához visszatérő és azt populáris retorikai elemekkel összeegyeztető neokonzervativizmus nem volt képes saját legfontosabb programpontjait a közpolitikai eredményesség szintjén tartósan reprezentálni. Vagyis az irányzat legszembeötlőbb hiányossága, hogy számos ideológiai eleme alapvetően inkoherenciában áll a tényleges politikai gyakorlatával. Ráadásul a neokon ideológia egyes elemei között eleve antagonisztikus ellentét feszül. Példának okáért az állami tervezés lehetőségét csak kevés esetben megengedő neokonok külpolitikai téren nem tettek mást, mint központilag megtervezték és megvalósították egyes térségek demokratizálási folyamatát (Mándi 2003).

Utóbbi tendenciák következtében az irányzat képviselői költséges és ideológiailag is alátámaszthatatlan hadviselési programokkal terhelték főként az amerikai jobboldalt, mely hibasorozat – humán és pénzügyi veszteségein túlmenően – nyolc évre ellenzékbe szorította a Republikánus Pártot, valamint e gyűjtőpárton belül egy kaotikusan működő populista-izolacionista vezetést juttatott hatalomba, melynek következtében a belpolitikai inga szokványos kilengése folytán alig egy évtizeddel később az első számú nagyhatalom élére ez utóbbi garnitúra került.

A neokonzervativizmus ideológiájának másik gyenge eleme a tulajdonos középosztály megerősítésének társadalompolitikai célja, amelyet az elmúlt negyedszázad során Amerikában és másutt számottevő eredményekkel nem sikerült alátámasztani, sőt az elmúlt csaknem négy évtizedben ellenkező irányú társadalmi folyamatok zajlódtak le, főként a jelzálogpiaci krízist követően. A demokratikus rend széles polgári réteg kialakítása útján történő megszilárdítása helyett éppen e társadalmi mezoszféra kulturális, gazdasági és demográfiai alapjainak eróziója

figyelhető meg az USA tagállamaiban és a kapitalizmus centrumrégióinak majd' mindegyikében, amely tény középtávon a korábban mintademokráciának tekintett Egyesült Államok politikai és gazdasági instabilitását vetíti előre (Tőkéczki 2006).

A neokon kormányzatok – ifjabb Bush első ciklusát leszámítva – kivétel nélkül válsághelyzetben jutottak hatalomra, amelynek felszámolására programjuk egyszerű és közérthető válaszokat adott. Azonban vitathatatlan, ámbár sokszor felületinek bizonyuló mikroökonómiai eredményeik ellenére az óriási politikai feszültségekkel és társadalmi áldozatokkal járó makrogazdasági célkitűzéseik jelentős részét nem sikerült teljesíteniük. Habár az irányzat sikeresnek mondható a korábban a baloldalhoz képest fennálló intellektuális, szervezeti és ideológiai hátrányának felszámolásában, nagyrészt sikertelen saját társadalompolitikai céljainak megvalósítása terén.

„Történetiségét tekintve a konzervativizmus mint eszmerendszer a tradicionalista életmódból és világszemléletből formálódott ideológiává, válaszul az 1789-es nagy francia forradalom kihívásaira, illetve a szellemileg azt megalapozó racionalizmusra."

Programjukat tekintve a neokonok félúton helyezkednek el az állami szerepvállalás növelésére törekvő (amerikai szóhasználatban liberális, európai értelemben szociáldemokrata, szociálliberális) demokraták és a minimális állam koncepcióját hirdető libertariánus (gazdasági konzervatív) irányzat között. „*A neokonzervatívok nem vetik el eleve az állami beavatkozást az élet bizonyos területein, amennyiben az összeegyeztethető a szabad piacgazdasággal.*"[1] A neokon gondolkodók, életpályájuk liberális kezdetei okán, tevékenységük középpontjába a polgárjogi mozgalom következtében megrendült liberális intézmények védelmét helyezték, és értelmezésükben ilyen liberális intézmény a szabadpiac is. A kultúrák harcának (*clash of civilizations*) elméletéről híressé vált Samuel Huntington szerint – a hippi és a polgárjogi mozgalom miatt – a demokráciát veszélyeztető legnagyobb kihívás a tekintély válságában keresendő. E gondolat Leo Strauss politika-filozófiai munkássága nyomán került a republikánus köztudatba. Strauss a tekintély válságának megszüntetését és a túlzott demokrácia visszásságainak felszámolását a konzervatív szellemiségű, tradicionálisan irányításra hivatott elit hatalomra kerülésétől és az általa képviselt neokon elvek szerinti programtól várta (Magyarics 2003: 30). Strauss *Természetjog és történelem* című művében az értékrelativizmus és erkölcsi nihilizmus kapcsán írja: „*Ha egyszer felismerjük, hogy a cselekedeteinket irányító elveinknek nincs más támasza, mint a vakon történő választás, akkor ezekben az elvekben nem is hiszünk igazán. Többé nem tudunk teljes szívvel rájuk támaszkodva cselekedni*".[2]

A neokonzervatív irányzat képviselői önmagukat szabadelvűeknek tartják és ideológiájukat a klasszikus liberalizmus tradíciójának folytatásaként napjaink egyetlen igazi liberális programjaként határozzák meg, korunk névleges liberalizmusával szemben (Magyarics 2003: 30). Az amerikai neokonzervativizmus majd' fél évszázados intellektuális, politikai filozófiai formálódást követően Ronald Reagan 1980-as győzelme után lett a világ széles közvéleménye számára ismert politikai irányzat. A baloldal szellemi hegemóniájának megtörését és ebből adódóan a republikánusok győzelmét a neokonok kizárólag (vagy nagyrészt) saját, több évtizedes intellektuális tevékenységük eredményének tulajdonították. A „neo" jelzőt eleinte pejoratív („pszeudó") értelemben használták a tradicionális konzervatívok a pályájukat a baloldalon

kezdő neokonzervatívokra (Seres 2005), majd azok önmagukra is alkalmazni kezdték, hogy megkülönböztessék irányzatukat a velük egy időben fellépő William Buckley vezette protestáns fundamentalistáktól és a déli populista újjobboldaltól (Lánczi 2006).

E kezdeti elkülönülés ellenére, mára a neokonok saját értékrendjükbe integrálták az evangéliumi (pünkösdista) kereszténységet, aminek követői szavazóbázisuk jelentékeny részét képezik, mint dinamikusan bővülő csoportok (Nagy 2004).

A politika-filozófiailag mélyen megalapozott neokon eszmerendszer alapgondolata a modernség megkérdőjelezése, illetve annak válsága volt. Első képviselőinek többsége azonban nem filozófus, hanem a brit újjobboldalhoz hasonlóan újságíró (ritkábban társadalomkutató). Közéjük sorolható: Daniel Bell, Nathan Glazer, Seymour Martin Lipset, Peter Viereck, Richard Hofstadter, Norman Podhoretz (a *Commentary* főszerkesztője), valamint Irving Christol (a *Public Interest* főszerkesztője) és felesége, Gertrude Himmelfarb. A '40-es évek Lionel Trilling-féle úgynevezett szkeptikus liberalizmusából és az '50-es évektől kibontakozó straussi konzervatív-liberális politikai filozófiából építkező neokonok a modernitást illető szkepticizmusban találták meg a modern liberalizmus és a korszerű konzervativizmus közös nevezőjét, vagyis eredetileg a két eszme nem közgazdasági, hanem filozófiai szintézisét alkották meg. A neokonzervatívok kezdetben az American Committee for the Cultural Freedom nevű agytröszt körül szerveződtek. E szervezet élesen szembehelyezkedett a Republikánus Párton belül erősödő populizmussal, melynek ellenében a demokratikus elituralom koncepcióját képviselte, ebből adódóan a mccarthyzmussal rokonítható antikommunizmusuk tartalmilag élesen elkülönült a szenátor vezette szervezett „boszorkányüldözéstől", ugyanis ezirányú elveiknek jogállami és antitotalitárius éle volt (Lánczi 2006).

Baloldali-liberális gyökereikből adódóan hangsúlyozták a demokrácia képviseleti alapjait, az alkotmányosságot és a jogállamiságot. Leo Strauss követőiként – a konzervatív tradícióval ebből a szempontból szembe helyezkedve – természetjogi érveléssel védték az egyéni és a közösségi szabadságjogokat. Elítélték a demokraták bizonyos részvételi-demokratikus elemeket preferáló politikáját és a szociális jogok egyetemes emberi jogokként való értelmezését. A neokonok vissza kívántak térni az alapvető amerikai értékekhez. Leginkább Russel Kirk és Robert Nisbet munkásságából bontható ki a '68-ból való kiábrándulást követő, korai neokon világkép: a tekintélyek és a tradíciók válságából adódó identitásvesztő társadalom; a hagyományok, a szokások, az előítéletek szükségessége; a társadalom számára állított közös cél (oakeshotti filozófiával végső soron szembehelyezkedő) igénye; az absztrakt baloldali programok elutasítása; a hierarchikus viszonyok alapértékként való tisztelete (Lánczi 2006).

Alkotópályája záró szakaszában a nagyvállalatellenes és globalizáció-kritikus paleo-konzervativizmus emblematikus képviselőjévé váló Russel Kirk *The Conservative Mind* című, 1953-as keltezésű alapművében a neokon elvek angolszász politika-filozófiai gyökereit vázolta fel (Burke-től T. S. Eliotig). Kirk ezen írásában összefoglalja, hogy a neokonzervatív gondolkodásnak milyen alapfeltevései vannak: *„A konzervatív hisz a transzcendentális rendben, ezért a politikai problémák mélyén vallási és erkölcsi problémát érzékel, ily módon az igazi politika célja (…) az igazság megragadása és alkalmazása. A konzervatív elutasítja az uniformizálást, az egalitarianizmust, az utilitarizmust és a sokszínű létezők egyetlen (…) szempontra való redukálását. Szemben az osztály nélküli társadalom fikciójával,*

a konzervatív hisz abban, hogy a civilizált világ társadalmi rétegződést követel meg. (…) Az Isten és a törvény előtti egyenlőséget a konzervatív is helyesli, de a feltételek egyenlősége a szolgaságban és az unalomban való egyenlőséget jelenti. A tulajdon és a szabadság szorosan összetartozik, mert ha a kettő külön válik (…) a nagyhatalmú állam lesz a mindenek feletti úr. (…) A konzervatív jobban hisz a szokásban, konvencióban és a régiek bölcsességében, mint a mai »okoskodókban, számítgatókban és ökonómusokban« (…). Az elhamarkodott változtatások nem a progressziót szolgálják (…, [habár]) a társadalomnak változnia kell, mert az ésszerű változások [annak] fennmaradásá[ért vannak]".[3]

A neokonzervativizmus és a konzervativizmus közötti filozófiai különbség Peter Steinfels szerint azon neokon meggyőződésben keresendő, hogy a modernség válsága alapvetően a kultúra válságából következik. *„A jelenlegi válság főként a kultúra, az értékek, az erkölcsök és a viselkedés válsága."*[4] Természetesen a neokon tábor a többi irányzathoz hasonlóan filozófiai szempontból nem teljesen egynemű. Alapvetően két fő áramlatot lehet elkülöníteni: a burke-iánus, angolszász tradícióra építő Russel Kirk-féle vonalat és az antik filozófia klasszikusaira, valamint német filozófiára támaszkodó, korábban Leo Strauss, jelenleg Irving Kristol nevével fémjelzett irányzatot. Azonban e két áramlat közös nevezője, hogy a felvilágosodás racionalizmusával szemben szkeptikus, emellett patrióta és a szabadelvű alapokon nyugvó amerikai társadalom legfőbb veszélyének az értéknihilizmust tartja (Lánczi 2006).

Irving Kristol „A neokonzervatív meggyőződés" című, a *Weekly Standard*ben 2003-ban publikált írása szerint a neokonok a '60-as évek végi kiábrándult baloldali-liberális szellemi elit sorából rekrutálódtak. A szerző, akit Leo Strauss után sokan a neokonzervativizmus szellemi atyjának tekintenek, a neokon értékrendet olyan mély intellektuális tartalommal rendelkező republikánus szellemi irányzatnak tekinti, amely „búvópatakként" időnként megjelenik és meghatározza az amerikai jobboldal programját, máskor eltűnik és beolvad a Republikánus Párt olvasztótégelyébe. Nem széles jobboldali bázis támogatását bíró mozgalomként kell értelmezni, hanem olyan konzervatív értelmiségi irányvonalnak, meggyőződésnek, amely intellektuális tartalommal és szakpolitikailag megalapozott programokkal képes ellátni a Republikánus Pártot. *„([A]…) neokonzervativizmus történelmi célja és politikai szándéka nem egyéb, mint – saját akarata ellenére – átalakítani a Republikánus Pártot és általában az amerikai konzervativizmust, továbbá létrehozni egy újfajta konzervatív politikát, mely képes a modern demokrácia kormányzására."*[5] Kristol szerint ezen új konzervatív politika kizárólag amerikai (legfeljebb angolszász) jelenség, a kontinentális Európában ehhez hasonló politikai irányzatot nem ismer. Az USA konzervativizmusát sokkal „egészségesebbnek" és „hatékonyabbnak" nevezi az európaihoz képest: *„A neokonzervativizmus az ([USA]…) konzervativizmusának első »valóban amerikai« változata. Reményteli, nem levert; jövőbe tekintő, nem nosztalgikus; általában jó kedélyű, nem riasztó vagy beteges".*[6]

Kristol úgy véli, a neokonok fellépése tette lehetővé a Republikánus Párt hatalomra jutását, azáltal, hogy az amerikaiak többségével képesek voltak elfogadtatni a konzervatív értékeket; valamint nem a tradicionális republikánus elvek, hanem a neokon kormányzati döntések tették népszerűvé az elmúlt negyedszázadban a republikánus elnököket (Kristol 2006).

2.
A konzervatív politikai filozófia

Ahhoz, hogy megértsük, miben jelentett gyökeresen újat a csaknem négy évtizede megjelenő



Edmund Burke (1729–1797)

neokonzervatív eszmerendszer az addigi konzervatív politikai filozófiához képest, megkerülhetetlen a konzervativizmus fogalmának meghatározása és az általa képviselt értékek felvázolása. Történetiségét tekintve a konzervativizmus mint eszmerendszer a tradicionalista életmódból és világszemléletből formálódott ideológiává, válaszul az 1789-es nagy francia forradalom kihívásaira, illetve a szellemileg azt megalapozó racionalizmusra. Az első konzervatív gondolkodónak (Montaigne mellett) az ír származású whig politikust, Edmund Burke-öt szokás tekinteni, aki *Töprengések a francia forradalomról* című, 1791-ben megjelent fő művében elsőként fektette le koherens módon a konzervativizmus alapelveit. Ezen irányzat, filozófiai megalapozásait követően, a kontinentális politikai gyakorlat terén a 19. század középső harmadában jelentkezett. Elnevezését Chateaubriand 1818-ban alapított *Le Conservateur* című folyóiratáról kapta (Bayer 2001: 207).

A konzervativizmus pontos meghatározása több okból is nehézségekbe ütközik: egyrészt ideológiaellenességéből adódóan kevésbé rendelkezik röviden megfogalmazott és általánosan elfogadott alapelvekkel, mint a többi eszmerendszer (melyek eleve konstruált ideológiákként keletkeztek). Másrészt e kifejezés használatos a politikán kívül is viselkedés, személyiség, életvitel értelmében és köznapi értelmétől nehezen határolható el (Enyedi–Todosijevic 2001).

Számos irányzata közül – melyek részletes ismertetése nem képezi e dolgozat tárgyát – a konzervativizmus mindegyik válfaja kivétel nélkül tartalmazza a természetjogi felfogással és a racionalista észkultusszal való éles szembenállást; valamint hirdeti a társadalmi egyenlőtlenségek, a hierarchikus viszonyok természetes voltát. A konzervatív krédó alapját képezi a ha-

gyománytisztelet, a progresszió eszméinek és fogalmának tagadása, az ember erkölcsi jobbíthatóságának elutasítása és a társadalom-átalakító törekvésekhez való szkeptikus viszonyulás (Bayer 2001: 212–213). *„A konzervatívok Mannheim szerint (…) az általános érvényességgel szemben az egyest és különöst, az atomista gondolkodással szemben pedig a totalitást hangsúlyozzák. Nem az egyén, hanem egy közösség áll (…) gondolkodásuk középpontjában. A politikai intézmények szerintük sohasem szabad egyezkedés tárgyai, hanem szervesen fejlődtek ki. Épp ezért nem is ültethetők át tetszőlegesen. (…) A társadalom organikus egész, mely nem viseli el az önkényes újításokat."*[7]

Leginkább azon sajátossága határolja el a konzervativizmust a sok tekintetben előzményének számító tradicionalizmustól, valamint a mentalitásbeli illetve értékkonzervativizmustól, hogy ízig-vérig modern jelenség, a modern társadalom kihívásaira adott válaszként született meg. Míg az utóbbiak spontán, életvitelbeli jelenségek, addig az előbbi reflexív politikai filozófia (Bayer 2001: 207). Bármely történeti korszakát vagy alváltozatát vizsgáljuk, megállapítható: közös minden konzervativizmusban, hogy valami ellenében jött létre. Programjának tartalma, illetve az általa képviselt elvek és értékek fontossági sorrendje éppen annak a jelenségnek a függvénye, melynek ellenében formálódott.

Ezen eszmerendszer központi eleme a hagyomány, mely fogalom szinte az összes többi konzervatív érték esszenciájának tekinthető. A hagyomány részét képezi minden – helyi sajátosságoktól függően –, amit a konzervatív érdemesnek tart a megőrzésre. Ez a konzervativizmus történelem-szemléletéből következik: *„A múlt ad a konzervatívnak mércét és perspektívát. (…) A történelem (…) olyan konkrét struktúrákat hagyott ránk, amelyekhez nem, vagy csak a legnagyobb óvatossággal szabad hozzányúlnunk."*[8]

A konzervatív gondolkodók ritkán alkottak átfogó eszmerendszert, általában világnézetük egy-egy elemét határozták meg, illetve részletezték. Ennek ellenére a konzervativizmus koherens politikai filozófiának tekinthető, mert e világszemlélet olyan sajátosságokkal rendelkezik, melyek a sokféle indíttatással és történetiséggel rendelkező válfajait azonos tradíció részévé képezik. Mint fentebb említettem, Karl Mannheim a konzervativizmus meghatározásakor kiemeli annak sajátos időszemléletét, vagyis a progresszív gondolkodás jövőorientáltságával szembeni múltcentrikus világképét; a karizmatikus vezetők, a jelentős történelmi személyiségek kultuszát; valamint az absztrakt és általános elvek helyett a konkrét és egyedi jelenségek preferálását. Ez utóbbi megmutatkozik például a tulajdonhoz való konzervatív viszonyuláshoz, amely legalábbis a kontinentális Európában a „konkrét" földtulajdonlást mindig előnyben részesítette az absztraktnak tekintett részvénytulajdonnal szemben. A liberálisok által kreált, szintén absztrakt természeti törvény *(lex naturalis)* és a belőle levezetett elidegeníthetetlen emberi jogok, valamint a rousseaui népszuverenitás eszméjével szemben a konzervativizmus az organikusan kialakult szabadság hirdetője, vagyis a jogok előtt a kötelességek elsőbbségét hangsúlyozó „szabadság a kötődésben" elvét vallja (Bayer 2001: 213). A neokonzervativizmus atyjának tartott filozófus, Leo Strauss *Természetjog és történelem* című művének hatására jön majd létre a természetjog fogalmának hagyományelvű értelmezése.

Ezen ideológia a valláshoz fűződő viszonyát tekintve különbözik leginkább a többi eszmerendszertől. A vallást a társadalmi rend, mint a konzervativizmus legfőbb politikai célja, zálogaként határozza meg. A katolikus vagy protestáns valláserkölcsből vezeti le az egész világképét megalapozó autoritás fogalmát, mely nélkül

a társadalom legfőbb intézményeinek (patriarchális család, házasság, államhatalom) működése és a társadalmi rend fennmaradása elképzelhetetlen volna. Léteznek a konzervativizmusnak laicizált, vagyis vallási szempontból közömbös változatai is, de azok filozófiai rendszerében szintén központi szereppel bír a – végső soron metafizikai elvekkel alátámasztott – autoritás fogalma. Természetesen nem a személyes vallás elismerését kell értenünk ez alatt, hanem az államrendet alátámasztó és a nemzeti tradíciókat ápoló történelmi egyházak keretei között gyakorolt intézményes vallásgyakorlást (Enyedi–Todosijevic 2001: 4). Az autoritás-fogalomhoz szorosan kötődik a konzervativizmus szabadságképe: *„A konzervatív alapértéknek tekinti a szabadságot, de szabadságfogalma eltér a liberalizmusétól. Míg a liberálisok szabadságfogalma összefonódik az egyenlőség gondolatával, a konzervatívok szerint a szabadság az egyének közt meglévő tehetségbeli különbségeknek ad kifejezési formát."*[9]

A baloldali vádakkal ellentétben a politikai konzervativizmus nem azonos az értékkonzervatív társadalmi csoportoknak a mindenkori változásokhoz való negatív viszonyulásával, mindössze a progresszió képviselte elsietett és radikális reformok lassítására törekszik. *„Egyrészt, mint Mannheim írja, [a konzervatívok] az értékek és érzelmek melegét állítják szembe a liberálisok hűvös és számító racionalizmusával, másrészt mérsékelt, fontolva haladó reformok szükségességét hangsúlyozzák a szocialisták forradalmi követeléseivel szemben."*[10] A nagy francia forradalom hármas jelszavával (szabadság, egyenlőség, testvériség) szemben a konzervatívok e jelszavak következményeit állították retorikájuk középpontjába: anarchia, diktatúra, közöny. A nagy társadalom-átalakító elképzelések ellenében a konzervativizmus megalkotta Albert O. Hirschman kifejezésével a *„reakció retorikáját"* (Bayer 2002: 16), amely a következő érvekkel cáfolta a progresszív tervek megvalósíthatóságát: *„A hiábavalóság* (futility) *érve szerint a társadalom rendjébe való minden tervszerű beavatkozás eleve kudarcra van ítélve a hagyomány tehetetlenségi erejével szemben. Az elfajulás* (perversity) *érve szerint, ha mégis elérnek valami változást, az csak rontani fog az orvosolni kívánt helyzeten. A kockázat* (jeopardy) *érve szerint minden tervezett reformért túl nagy árat kell fizetni, mert veszélybe sodorja az addig elért vívmányokat is."*[11]

Az európai kontinensen a nagy francia forradalom következtében fellépő konzervativizmus az első szakaszában, 1789 és 1848 között rendies vonásokkal rendelkezett; alapvető céljának az *ancien régime* visszaállítását tekintette. A liberális polgársággal szemben a feudális elit érdekeit képviselte, ideológiáját – de Maistre és de Bonald munkássága következtében – a forradalomellenes tételek és a militarista hangnem alkották. Az európai főnemesség, az uralkodó dinasztiák és a klérus védelme mellett számos, a kapitalizálódás miatt létfeltételeit veszélyben érző társadalmi csoport vált a konzervativizmus követőjévé. Tehát a 19. század középső harmadában széles társadalmi réteg állt a konzervatív elitek mögött, immáron nemcsak tradicionalista életmódja miatt, hanem elsősorban társadalmi és gazdasági érdekei következtében. A szociális konzervativizmus ekkor vált először az individualizációtól és a kapitalizációs folyamatoktól hatalmát féltő feudális elitek, valamint e jelenségek vesztesei közé sorolható csoportok – az egykori céhes ipar, a parasztság és a kispolgárság képviselőinek – széleskörű politikai ideológiájává, melyet nagyfokú kultúrpesszimizmus jellemzett. Az elsősorban német nyelvterületen népszerű keresztényszociális irányzat a 19. század végére e tradíció kevésbé rendies folytatásaként hozza létre a nagyvárosi munkásság és a vidéki kispolgárság körében egyaránt népszerű tömegmozgalmait. *„Az új viszonyok ridegsége, a*

pénz uralma, az erkölcsi hanyatlás és a szokások felbomlása, a nagyvárosi tömegek kulturális gyökértelensége és növekvő elvallástalanodása is a korszak tömeges élménye volt. (… [A rendies konzervatívokat]) sajátos kultúrpesszimizmus hatotta át. A történelem egészét hanyatlásként, romlásként élték meg, amelyet feltartóztatni, vagy legalább lassítani a konzervativizmus legsajátabb hivatása."[12]

E körülmények között jelentkezett – elsősorban német nyelvterületen – a politikai romanticizmus, amely jelenség a korai kapitalizmus vesztesei elé etalonként egy megszépített, főként a középkori lovageszményen, valamint a korabeli céhesiparon és szerzetesrendi életvitelen alapuló múltképet állított. A társadalom vesztes csoportjainak képviselete és utópizmusukból következő társadalomkritikai nézőpontjuk miatt a szocialista mozgalommal is voltak közös értékrendi pontjai a konzervativizmus e fajtájának, de a társadalmi feszültségek felszámolását természetesen gyökeresen más módon képzelte el programjában. A kontinentális konzervativizmus második, 1848-at követő szakaszának domináns elemévé lett a szociális kérdés megoldása, ami a század utolsó harmadára elvezetett az államelvű, illetve korporatív keresztény konzervativizmushoz (és a kistermelők szövetkezeti hálózatosodását preferáló – fentebb említett – kereszténységszociális mozgalomhoz). Az osztálytársadalmak kialakulása és a választójogi reformok megvalósulása következtében a konzervativizmus tartalmilag és retorikailag jelentős mértékben átformálódott. A konzervatív pártok a tömegdemokráciák keretei között is sikerrel tudták képviselni értékeiket, mert építhettek széles társadalmi rétegek tradicionalizmusára, az emberek nagy részének a változásoktól való természetes idegenkedésére, a stabilitás iránti társadalmi igényre, valamint az irányzat nemzeti liberalizmussal való összefonódását követően a nacionalista-militarista jelszavak mozgósító erejére. Az így kialakuló néppárti jelleg már a 19. század utolsó harmadában szociális törvények meghozatalára késztette a korabeli konzervatív politikusokat Bismarcktól Disraeliig. Majd e tendencia demokratikus folyományaként, a konzervativizmus harmadik szakaszában, a századforduló környékén megjelennek az egymással rokonítható – szintén államelvű –, fentebb érintett kereszténydemokrata és kereszténységszociális mozgalmak, amelyek a 20. század második felében, a konzervativizmus negyedik szakaszában, a nyugat-európai országok nagy részének közéletében domináns szereplőkké válnak (Bayer 2001: 208–209).

Nem utolsósorban e zsigerileg antinacionalista, keresztény konzervatív iránynak köszönheti az öreg kontinens a szociális piacgazdaság máig széleskörű nosztalgiákat idéző, mintaértékű modelljét és az európai integráció fennálló intézményrendszerét. Kiegészítésül fontos megemlíteni, hogy tradícióit tekintve a konzervativizmus felettébb ambivalens viszonyban áll a nacionalizmussal, ugyanis önnön rendies korszakában, a 18. század végétől legalább fél évszázadon keresztül a klérus és a felső arisztokrácia nemzetek feletti eszmerendszereként volt definiálható. Ezzel egyidőben a feltörekvő liberális polgárság ideológiájának szinte mindenütt lételemévé vált a nacionalizmus felvállalása. Ezen organikus alapállás a 19. század utolsó harmadában Európa-szerte megváltozott, annak ellenére, hogy *„a nacionalizmus definíciószerűen aktivista ideológia (…), míg a konzervativizmus legtöbb áramlata bizalmatlan a nagy társadalmi célok érdekében mozgósított államhatalommal szemben."*[13] A konzervatív irányzatok idővel kisajátították a nemzeti tradíció és kultúra képviseletét, magukat a kizárólagos és tősgyökeres nemzeti erőként definiálva; ezzel párhuzamosan minden más pártra gyökértelen, idegen erőként tekintettek (Enyedi–Todosijevic 2001: 8).

E tekintélyelvű logika a 20. század folyamán főleg térségünkben és a dél-európai régióban a társadalom politikai tagoltságának és pluralizmusának elvetéséhez vagy felszámolásához vezetett; és ez az autoriter vagy totalitárius rendszerek létrejötte miatt hozzájárult a konzervativizmus középtávú demokratikus deficitjéhez vagy – egyenesen több évtizedre szóló – kompromittálódásához. Mégpedig egészen addig, míg ezen országok konzervativizmusa be nem emelte értékrendjébe az úgynevezett liberális minimumot. Wilson szerint a konzervativizmust – az 1973-as konzervatív attitűdstruktúrát vizsgáló kutatásai alapján – az alábbi értékek fémjelzik: *„a konzervativizmust a vallási fundamentalizmus (az egyház abszolút autoritásába vetett hit), az »establishmentet« támogató politika, a szigorú szabályokhoz, büntetésekhez való ragaszkodás, a militarizmus, az etnocentrizmus és a kisebbségi csoportok iránti intolerancia, a konvencionális művészet, intézmények, öltözködés stb. preferálása, a hedonizmus elutasítása, a szexualitás korlátozása és a tudománnyal szembeni babonás ellenállás reprezentálta. Az egyes jellemzők (…) négy nagyobb komponensbe álltak össze: 1. militarizmus vagy büntetésorientáltság, 2. antihedonizmus, 3. etnocentrizmus és 4. vallási puritanizmus."*[14]

A konzervatív értékek összegzéseként Bayer József *A politikai gondolkodás története* című könyvében megállapítja, hogy e politikai filozófia az alábbi pozitív eszményekkel rendelkezik, melyeket szembeállít a progresszív illúziókkal. Ezek az alábbiakban felsorolt elvek együttesen a konzervativizmus esszenciájának is tekinthetők: az organikus történelemszemlélet, mely által a társadalmi intézmények és hagyományok nagy része szerves kialakulásuk és történeti eredetük okán legitimálható; a tekintély megléte, mely nélkül nincs szilárd államrend (mert nem legitimálhatók a természetes társadalmi hierarchiák) és a szabadság sem biztosítható; a szabadság, amit a konzervativizmus a közösség szolgálatának alárendelten és a hagyományok kötöttségének keretei között értelmez; *„az individuum (…) a hagyományos és szerves közösség (például a nemzet) tagjaként nyeri el identitását, mellyel szembeni kötelességei fontosabbak a jogainál"*;[15] a család, mely intézmény a társadalom alapja, a tradíciók és a morál áthagyományozásának színtere; az állam, mely intézményrendszer a kontinentális (hegeliánus) konzervativizmus szemszögéből nemcsak a rend a biztosítója és szimbóluma, mint a világnézetileg semleges állam szabadelvű álláspontját valló angolszász (burke-i) hagyományban, hanem a társadalom erkölcsi nevelője is; a vallás, mely hitrendszernek primer feladata a tradíciók szentesítésében, az államrend támogatásában és a kötelességek teljesítésére való motivációban határozható meg; majd végül a tulajdon, ami a társadalmi viszonyok alapjának tekinthető, valamint a birtoklás érzése révén a személyiség kibontakozásának is előfeltétele (Bayer 2001: 213).

„(…) tradícióit tekintve a konzervativizmus felettébb ambivalens viszonyban áll a nacionalizmussal, ugyanis önnön rendies korszakában, a 18. század végétől legalább fél évszázadon keresztül a klérus és a felső arisztokrácia nemzetek feletti eszmerendszereként volt definiálható."

Az eltérő történelmi, gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a konzervativizmusnak – számos ideológiai árnyalatán túlmenően – alapvetően két ága különíthető el: az angolszász, mely a paleo-konzervativizmust leszámítva dominánsan (neo)protestáns gyökérzetű, valamint a kontinentális, mely meghatározóan – habár az északi államok okán korántsem kizárólagosan – katolikus tradíciójú. Az előbbi individualista,

számos szabadelvű vonással rendelkezik, például alapvetően szabadpiacpárti, míg az utóbbi közösségelvű, gyakran romantikus antikapitalista hagyományai folytán globalizáció-kritikus és sokszor antiliberalizmus jellemzi, valamint sokkal erősebben kötődik a történelmi keresztény egyházak (mindenekelőtt a római katolicizmus) értékrendszeréhez, mint a tele-evangelizációs mozgalomhoz kapcsolódó angolszász, leginkább amerikai változatai. Fontos megjegyezni, hogy az észak-európai protestáns kultúrkör konzervativizmusa sokkal szekularizáltabb és laicizáltabb, mint a közép-európai és mediterrán katolikus társadalmaké. E sajátosság rávilágít azon összefüggésre, hogy az alapvetően vallástalan európai társadalmakban máig meghatározó kulturális törésvonalakat képez az alapvetően vallási tradíciókból sarjadó közösségelvű vagy az individualista értékrendi dominancia.

3.
A brit konzervatív hagyomány

Elöljáróban fontos megjegyeznünk, hogy e fejezetben kizárólagosan a brit hagyományelvűség fősodratú irányzatával lesz alkalmunk foglalkozni, vagyis tanulmányunknak tematikai és terjedelmi okokból egyaránt nem képezheti tárgyát a vitathatatlanul jelentős szellemi hagyománynak minősülő – ugyanakkor a brit politikai szférára intellektuális kisugárzása ellenére marginális befolyással bíró – 19. századi brit kereszténységszociális mozgalom. Az anglikán liturgikus hagyomány és a katolikus vallás alapvető tradicionalizmusának kulturális rokonságát hangsúlyozó, szolidáris irányultságú irányzathoz tartozó – anglikán létére 1922-ben katolikus vallásra térő – G. K. Chesterton írói életműve, valamint az addigi anglikán lelkészi életét a későbbi katolikus főpapi hivatásért maga mögött hagyó J. H. Newman bíboros egyetemalapítói és szövetkezetalakító munkássága – korszakalkotó jelentősége folytán – önmagában is kitehetne egy önálló publikációt e folyóirat hasábjain. Azonban mindez csak mellékága az angolszász konzervativizmusnak. Értve ez alatt tág értelemben a fenti brit irányzat mellett az amerikai hagyományelvűségnek leginkább a katolikus író, Brownson fémjelezte, az előző századfordulós fénykorában is legfeljebb a katolikus városi középrétegek soraiban népszerű kereszténységszociális irányzatát. E tradíció – marginalitása ellenére – időszakosan máig éreztette hatását az angolszász kultúrkörben: a 19. század második felében, főként a Disraeli-kormányzatok során tory főáramlattá váló, úgynevezett egynemzet (One Nation) konzervativizmus révén, az ifjabb Bush időszakában meghirdetett együttérző konzervativizmus megjelenésekor éppúgy, mint az amerikai hagyományelvűség globalizáció-kritikai paleokonzervatív áramlatának formálódása keretében.

A tanulmányunk fókuszában álló főáramlatú angolszász konzervativizmus sajátosságainak megértéséhez egészen az angol polgári forradalomig, illetve az azt követő fél évszázadnyi időszakig célszerű visszanyúlnunk a brit politikatörténetben. 1640 és '49 között a royalista erőket legyőző parlamenterek megalkották az első és mindmáig egyetlen brit köztársaságot, mely rezsim 1653 és 1658 között Cromwell lordprotektorságába torkollott. Mint közismert: Cromwell halálát követően 1660-tól, II. Károly uralkodásával visszatért a Stuart-ház nevével fémjelzett royalista restauráció. 1685-ös halála után Károlyt fia, II. Jakab követte a trónon, akit a polgári fejlődés és az uralkodói központosító törekvések ellen már korábban is fellépő parlamenterek az 1688-as úgynevezett „dicsőséges forradalom" során megbuktattak. II. Jakabot a trónon felváltó Orániai (III.) Vilmos uralkodá-

sához köthető a világtörténelem első parlamentáris monarchiája és – fő vonásait tekintve máig változatlan – politikai intézményrendszerének kiépülése. Mindennek következtében az öröklet es módon hatalomra jutó mindenkori brit uralkodó ekkortól mindössze szimbolikus funkcióval rendelkezik, például az Alsóház döntésével szembeni utolsó uralkodói vétó 1707-ben történt. A hagyomány végett megőrzött rendi jellegű Felsőház is hasonló jelképes feladatkörrel bír, a kezdetben meglévő, de fokozatosan jelentéktelenné váló egyéb funkciói mellett (Duroselle 1990: 222–224).

E korszak eredményei: a cenzusos választójog által legitimált törvényhozás (Alsóház), az annak felelősen működő kormányzat, a hatalmi ágak egymástól való elválasztása, valamint az 1689-ben elfogadott, az ország jogállamiságát „szentesítő", a polgári szabadságjogokat törvényerőre emelő Jogok Nyilatkozata (Declaration of Rights) mindössze megerősítettek egy olyan állapotot, mely addigra már közös paradigmájává vált a korabeli angol társadalomnak. Ez teszi élesen különbözővé a 17–18. századi angolszász és a kontinentális politikai változásokat. Angliában a spontán társadalmi-gazdasági átalakulás, a kapitalizálódás tendenciájának széleskörű előrehaladása következtében szerves módon kialakuló polgári viszonyok általánossá és elfogadottá tették az emberi és politikai szabadságjogokat. Ezzel szemben a száz évvel későbbi francia forradalom képviselői a felvilágosodás során megalkotott, vagyis mesterségesen kreált progresszív eszmerendszerek iránymutatásait követték. Felülről vezérelt, gyorsan végrehajtható, gyökeres társadalmi változásokat hajtottak végre az általuk elfoglalt államhatalom segítségével. Angliában az abszolutista monarcha elleni forradalom célja nem a legmegfelelőbb társadalmi berendezkedés megalkotása és alkotmányba foglalása vagy a polgári szabadságjogok kivívása volt (szemben a száz évvel későbbi franciával), hanem a már uralkodó társadalmi viszonyok törvények általi legitimálása.

A „dicsőséges forradalmat" követően már nem az abszolutista royalisták és az alkotmányos monarchiáért küzdő parlamenterek csoportjaira oszlottak az angol elitek, hanem a parlamentáris királyság rendszerét és annak íratlan alkotmányát egyaránt elfogadó torykra és whigekre. Mindkét „párt" képviselte a korábbi évszázad (addigra össznemzeti) hagyományként tisztelt, szerves polgári átalakulásának eredményeit. Ezen – mai fogalmainkkal élve – szabadelvű minimum megléte a biztosítéka annak, hogy a fél évszázados polgárháborús állapotok nem okoztak éles törést az angol társadalmi fejlődésben, mely történeti sajátosság az írott alkotmány máig meglévő hiányára is érthető magyarázatot ad (Egedy 2002).

Azon modernizációs tendenciáról van szó, melynek keretében világszerte elsőként – és komolyabb társadalmi megrázkódtatások nélkül – Angliában lezajlott a polgári átalakulás több tényező együttes meglétének szerencsés folyományaként. Egyrészt Anglia zord éghajlati adottsága és szigetországi fekvése révén a szükséges árucikkek beszerzése céljából sokkal inkább rá volt szorulva a távolsági kereskedelemre, mint bármely más kortárs állam. E tényezőből adódóan társadalmának kereskedő, iparos, azaz polgári rétege szélesnek mondható a korabeli kontinentális nagyrégiók többségéhez képest. Másrészt az anglikán egyház VIII. Henrik uralkodása alatti megalapítása, majd az egyházi birtokok ezt követő szekularizációja folytán a feudális uralom alapjának tekintett katolikus egyház hatalma Európa-szerte egy csapásra megroppant. Harmadrészt a 16–17. századi abszolutista törekvések ellenére a központi hatalom tradicionálisan gyengének számított Angliában. Végül a szigetország korábbi évszá-

zadainak történetéből eredeztethető azon domináns hagyományról sem szabad megfeledkezni, mint a 18. századi politikai kultúrára meghatározó hatással bíró szabadságjogi tradíció. E kulturális hagyomány része az 1215-ös keltezésű Magna Charta Libertatum, az 1628-as Petition of Right, melyben az uralkodó elfogadta, hogy a parlament jóváhagyása nélkül nem vethet ki adókat; az 1679-es Habeas Corpus Act és a minden korábbi parlamenti jogkört megerősítő 1689-es Bill of Right. Emellett az angolszász politikai kultúrára máig ható individualista értékelemként határozható meg a rendi, illetve társadalmi ellenállás nagyfokú szabadságtudatot feltételező uralkodó hagyománya is, mely tradíció még az alsóbb társadalmi osztályok – például a középkori és kora újkori népesség túlnyomó részét képező – szabad parasztság szocializációját is meghatározta (Duroselle 1990: 222).

A nagy francia forradalmat száz évvel megelőző Bill of Rights a majdani francia Emberi Jogok Nyilatkozatával ellentétben nem absztrakt jogelveken nyugodott, valamint a benne foglalt jogokat nem kivívta, hanem „pusztán" megerősítette a korábbi – szervesen kialakult – állapotokat. A Bill of Rights megerősítette és nem kinyilvánította a következőket: „*[a] törvény felette áll a királynak, adók csak a parlament hozzájárulásával vethetők ki (…) csupán egyetlen naptári évre. (…) Biztosította a petícióhoz való jogot, és megtiltotta a királynak, hogy meggátolja a Parlament által szabályszerűen elfogadott törvények alkalmazását. (…) A büntetésvégrehajtásban megtiltották a kegyetlenkedést és megtiltották a túlzott pénzbüntetéseket is.*"[16]

A szabadságjogi fejlődéssel párhuzamosan zajlott a kapitalizmus kiépülése, mely gazdasági berendezkedés – Észak-Itáliát és Németalföldet követően – Angliában az elsők között jött létre. Azért javallott a továbbiakban a korai kapitalizmus kialakulásának folyamatára is fókuszálni, mert a polgári szabadságjogok formálódása a piacgazdaság gyakorlatától nem választható el. Vagyis a közéleti és a vállalkozói szabadság intézményei csak egymás függvényében lehetnek életképesek. A neokonzervativizmus képviselői a későbbiekben majd gyakorta hivatkoznak erre a történetileg igazolható természetes összefüggésre.

Angliában a piacgazdaság létrejöttének előfeltételéül szolgáló mezőgazdasági átalakulás már a 13. században elkezdődött: az 1235-ös úgynevezett Mertoni Statútum az első dekrétum a bekerítésekről, melynek léte már a feudális agrárszektor kezdődő felbomlásának bizonyítéka, és ezt jelzik a fentebb említett felkelések is, melyek a létfeltételüket vesztő szabad földművesek lázadásai voltak. A bekerítés folyamata, mely gazdasági-társadalmi tendencia során az ipari hiánycikknek számító gyapjú előállításához nélkülözhetetlen – kizárólag juhtenyésztésre specializálódó – árutermelő és tőkefelhalmozó nagybirtokrendszer kialakult, a 16. század közepére érte el fejlődésének csúcspontját. E folyamatokat látjuk visszatükröződni Morus Tamás *Utópia* című művében, melynek első kiadása 1516-ban jelent meg és az első kapitalizmuskritikának tekinthető. Mindennek következtében a föld nélkül maradt vidéki tömegek a városokba áramlottak, így képezvén a növekvő kapacitású – eleinte főként gyapjúfeldolgozó – gyáripar számára olcsó munkaerőtartalékot. Ezt követően a mezőgazdasági nagyüzemekben felhalmozódó tőke a feldolgozóiparba vagy a nyersanyagtermelő gyarmatokra áramlott. E folyamatok következtében a 18. század elején Anglia volt a korabeli világ leginkább urbanizált és legiparosodottabb állama. A szigetország még a kontinentális Európa nyugati térségénél is több mint egy évszázaddal korábban működő kapitalizmussal rendelkezett (Duroselle 1990: 224).

A 13. és a 18. század dereka között zajló bekerítés során játszódott le az angol eredeti tőkefelhalmozás, melynek aktív részese volt a nemesség is. Vagyis a feltörekvő vállalkozói szféra és a tradicionális (földbirtokos, hivatalnok, katonatiszti) elitcsoportok Angliában nem különültek el élesen egymástól, sőt a fentebb részletezett társadalomfejlődési sajátosságok okán e két réteg összetételét tekintve jelentős mértékben eleve azonosnak mondható. E sajátosságnak tudható be, hogy a parlamenterek táborát elejétől fogva nemcsak polgárok, hanem (polgáriasult) nemesek is alkották (Duroselle 1990: 224). Mindezekből kitűnik, hogy a feudalizmus legfőbb bázisának tekintett nemesi, főnemesi rend – jelentős részt a kapitalizálódási folyamatokba való eredendő bekapcsolódása révén – a polgársággal érdekazonosságban állt, azaz a nemesség polgárosult, amely tényező az angolszász polgári átalakulás és egyben az angolszász konzervativizmus egyediségét is megmagyarázza.

Ebben a minden tekintetben sajátos társadalmi, gazdasági és kulturális környezetben formálódott ki az angolszász konzervativizmus, melynek első és máig egyik legnagyobb hatású ideológusa a hume-i filozófiára építő Edmund Burke (1729–1797) volt, kinek nevéhez fűződik például az első pártelemzést tartalmazó, 1770-ben kiadott „Gondolatok a jelenlegi elégedetlenkedések okáról" (Thoughts on the Cause of Present Discontents) című írás. Számos alkotása közül témánk szempontjából legfontosabb a már említett *Töprengések a francia forradalomról* című korszakalkotó könyve.

Burke ír származású whig államférfi volt, vagyis mai fogalmaink szerint konzervatív-liberális alapállású politikus, akinek világnézetét – korabeli párttársainak többségéhez hasonlóan – áthatotta a hagyományelvűség. A „dicsőséges forradalmat" követően Angliában számottevő rendi konzervativizmus nem létezett, minek következtében a kialakuló hatalommegosztásos liberális kormányformát a politikai elit egésze a szerves fejlődés eredményeként létrejött, természetes és helyes berendezkedésnek tartotta (Bayer 2001: 214). Emellett a történetileg kialakult angol szabadságjogokat az elitek mindegyike védelmezendő össznemzeti értékként kezelte. Ennek megfelelően a *Töprengések a francia forradalomról* című művében *„Burke egy sajátos organikus államelméletet képviselt: az állam szervesen nőtt politikai képződmény, amelyet nem lehet és nem is szabad életidegen doktrínákkal (…) átalakítani."*[17]

A francia forradalom következményeinek tanulságaként, a kontinentális progresszió radikalizmusa ellenében hangsúlyozza, hogy *„egy ország története nem egy tiszta lap, amelyre bárki tetszése szerint firkálhatna. Az állami intézményeket a történelem és a tradíciók teremtették meg, azok is határozzák meg és egyben igazolják is. Az alkotmány tekintélye kizárólag abból származik, mondja Burke, hogy időtlen idők óta fennáll."*[18]

A konzervatív szkepticizmus jegyében Burke nem bízott az emberi természet jobbíthatóságában és az egyének bölcsességében; ezen ideák helyébe a kollektív bölcsességet megtestesítő erkölcsöket, szokásokat és előítéleteket helyezte. Ez utóbbiakban – vagyis az áthagyományozott előítéletek összességében – vélte megtalálni a tradíciók és az államrend fennmaradásának zálogát. Burke tehát igyekszik rehabilitálni a felvilágosodás által károsnak ítélt és felbomlasztott előítéleteket: *„ebben a felvilágosult korban vagyok elég merész megvallani: általában csiszolatlan érzéseket tápláló emberek vagyunk s ahelyett, hogy sutba dobnánk minden régi előítéletünket, nagyon is becsben tartjuk őket. (…) Az előítélet veszedelem esetén könnyen alkalmazható, a szellemet előzetesen a bölcsesség és az erény egyenes pályájára vezérli, s nem engedi, hogy a döntés pillanatában az ember habozzon, kétkedő, tanácstalan vagy határozatlan*



Roger Scruton (1944–2020)

legyen. (…) Az igazi előítéleten keresztül az ember kötelessége jellemének részévé válik."[19]

A hagyománytisztelet elvéből vezette le az intézményi folyamatosság szükségességét: *„számos intézmény csak azért rendelkezik tekintéllyel, mert már régóta fennáll. (…) Az emberek inkább hajlanak arra, hogy a régi intézményeknek új funkciókat adjanak, mintsem, hogy megszüntessék azokat és újakat alapítsanak."*[20]

A francia forradalmárokkal szemben, akik racionalista módon kreált – a tradíciók élő hagyományát elvető – eszmék alapján radikálisan át akarták szervezni hazájuk társadalmát, a jó politikusok azok, *„akik jó ösztönnel megragadják a hagyomány lényegét, és hozzájuk igazodnak".*[21]

Mint ismeretes: az egyes konzervativizmusok közötti éles különbségek oka az eltérő hagyományokban keresendő, vagyis az határozza meg egy konzervatív alapállását, hogy mit tartalmaz azon hagyomány, melyet „konzerválni", megőrizni akar. A burke-i konzervativizmus a parlamentarizmus, a szabad véleményalkotás és a pártosodás védelmezője. A kontinentális hagyományelvűséggel szemben a pártokban nem a nemzet egységét veszélyeztető, megosztó szervezeteket lát, hanem olyan intézményeket, melyek tevékenysége (főként egymás ellenőrzése vonatkozásában) a szabadság megőrzésének záloga. A társadalmi egyenlőtlenségeket és hierarchiákat természetesnek tartja, az emberek közötti

tehetség vagy szorgalombeli különbségekből eredeztetve azokat. Az egyenlőség eszméjét ebből adódóan fikciónak tekinti és elveti, mondván, a rangkülönbségek a társadalmak lényegi elemei. Ezen állítását azzal véli igazoltnak, hogy előbb-utóbb minden forradalmi rend létrehozta a maga hierarchiáját. Burke szerint az elit magatartásában, döntéseiben tükröződik – tulajdona és műveltsége okán – a kellő megfontoltsága és a nemzet kollektív bölcsessége (Bayer 2001: 215).

A progresszív-horizontális szerződéselmélettel szemben Burke a nemzetállamot (napjaink Scruton által megteremtett ökotudatos konzervativizmusának előképeként) úgy definiálja, mint az ősök, az élők, valamint a majdani generációk közötti vertikális szövetséget, mely felfogással éles ellentétben áll a felvilágosodás absztrakt szerződéselmélete és a népszuverenitás fikciója. *„Minden államszerződés csupán visszfénye egy nagy ősszerződésnek, amely összekapcsolja egymással a látható és a láthatatlan világot."*[22] Az állam létének és a szabadságjogok összességének ehhez hasonlatos metafizikai jellegű legitimációja, vagyis a progresszív szerződéselmélettel szembeállított konzervatív ősszerződés napjainkig követhetően megtalálható a konzervativizmus politika-filozófiai vonulatában.

E felfogásból következően nem léteznek velünk született, elidegeníthetetlen, egyetemes emberi jogok, ugyanis Burke gondolati alapállásából adódóan a történelem a konzervatívok számára alapvetően az egyes nemzetek történelme, így azok eltérő történeti fejlődésének következményeként alkotmányaik különbözősége is természetes. Burke – és szellemi nyomdokain járva Scruton – hazája szabadságjogait kizárólag az angol ember szabadságának tekintette, melyek alapja az ősi íratlan alkotmány. E szabadságjogok kibontakozás révén, az előjogok kiterjesztéseként kialakult történeti jogok, melyek élesen szemben állnak a francia forradalom radikálisainak természetjogi felfogásával. Természetesen e felfogás szerint más nemzetek esetében is elképzelhető hasonló jogok kialakulása, de csakis hasonló történeti fejlődés megléte esetén (Ludassy 2000).

Az angolszász konzervatív ideológiának a 20. század utolsó harmadától kezdődően – leginkább Leo Strauss politika-filozófiai munkássága hatására – ezen burke-i tradíciótól idegen jogértelmezés vált a részévé, vagyis Strauss és a nyomában fellépő neokon tanítványai a konzervativizmus részévé tették az emberi jogok egyetemességének elvét. Napjainkban e meghatározó szemléletbeli különbség képezi a legmélyebb árkot a neokon újjobboldal és az izolacionista, tagállami súlypontú paleo-konzervativizmus között. A neokonok a *Töprengések a francia forradalomról* című könyvben évszázadok múltán – meglepő módon – megtalálták az afganisztáni és iraki háború igazolásául szolgáló tételeket is, mégpedig a konzervativizmust megalapozó alapmű azon részében, melyben Burke a francia forradalmi események kapcsán az intervenció szükségessége mellett érvel: *„Szerinte minden államnak jogában áll a szomszéd állam ügyeibe avatkozni, ha ott anarchia, zsarnokság vagy embertelenség uralkodik. Ha a természet kizökken a medréből, be kell avatkozni, hogy újra helyre álljon a természetes rend. (…) A be nem avatkozás nemzetközi jogi elvével szemben Burke megnyitja a lehetőséget arra, hogy adott esetben preventív háborút indíthassunk más államok ellen."*[23]

Burke az állampolgári jogokkal kapcsolatban megalkotja a máig használatos konzervatív felfogás alapjait. A polgári szabadságjogokat elsősorban a múltból ránk hagyományozott társadalmi kötelességek oldaláról közelíti meg; vagyis a jogokat a kötelességek tükrében értelmezi: *„Ha a polgári társadalom az ember üdvére született, minden előny, aminek céljából alkották, az ember jogává válik. Az embereknek joguk van*

e szabályok szerint élni, joguk van az igazságosságra, (…) joguk van iparkodásuk gyümölcseire, és az eszközökre, amelyek iparkodásukat gyümölcsözővé teszik. Joguk van szüleik szerzeményeire, ivadékaik táplálására és nevelésére. (…) Az egyes embernek joga van a saját érdekében megtenni mindent, amit megtehet anélkül, hogy mások jogait tiporná, s joga van méltányos részre mindabból, amit a társadalom a képességek és az erők összehangolásával az ő érdekében megtehet."[24]

A fenti idézet tartalmazza – a szabadságjogok felsorolása mellett – az egyénnel szembeni legtöbb konzervatív elvárást: a törvények és a társadalmi normák szerinti élet, a családról való gondoskodás, valamint a mindenkit megillető jogok tiszteletben tartásának kötelességét. A forradalmi terror megtörténtét, éppen e felfogásból eredően, Burke elsősorban a jogállamiság, vagyis az alkotmányos biztosítékok hiányával magyarázza. Az államhatalom által felülről kiépített jogállam francia forradalmi modelljének csődjével és a forradalmi jog szabadságot felszámoló elfajulásával igazolja, hogy a jogállamiság organikus és evolutív kialakulásának nincs alternatívája (Ludassy 2000). A politikatörténet során először használ negatív előjellel olyan – később Hayeknél vagy Oakeshottnál olvasható – fogalmakat, mint példának okáért a közjóra hivatkozva legitimált diktatúra. Miként rávilágít: *„A demokratikus zsarnokság még korlátlanabb önkényuralmat jelent, mint bármely királyi abszolutizmus, melyet korlátozott a hatalom Istentől való voltának hite (vagy akár hazugsága), míg a népszuverenitás maga képzeli Isten szavának magát."*[25]

A forradalmi jogot elsősorban a jogegyenlőség hiánya miatt támadta, mondván, a rangok eltörlését követően a korábbi kiváltságos rendek – a papság és a nemesség – nem részesültek a mindenkit megillető természeti jogokból, hanem a teljes jogfosztás állapotába kerültek. A későbbi korokból jól ismert osztályalapú kollektív bűnösség jelenségét ismerte fel a francia forradalom megtorlásai kapcsán: *„Miután leromboltak minden családfát és családi hírnevet, feltalálták a bűnök leszármazásának tanát. Nem valami igazságos embereket megbüntetni őseik törvényszegéseiért, ám (…) fiktív ősöket alapul venni olyan emberek megbüntetéséhez, akiknek semmi közük a bűnös cselekedetekhez, legfeljebb a bűnösök (…) osztályához, az az igazságtalanság olyan kifinomult formája, mely csak a mi felvilágosult korunk filozófiájának része."*[26]

Szabadelvű, jogállami alapon támadja a forradalom államszervezetének felépítését is. Kritikája fókuszában a három hatalmi ág elválasztása és a független bírói hatalom hiánya áll, vagyis az a tény, hogy a bírói hatalom – végrehajtóinak való alárendeltsége okán – az állam eszközévé degradálódott. Ebből következően az állammal szembeni gyengesége miatt még a bírói hatalom sem tudta garantálni a tulajdon szabadságát. Ahogy fogalmaz: *„bármi legyen is egy állam főhatalma, a bírói hatalmat úgy kell megalkotni, hogy ne csak függjön tőle, hanem valamilyen módon ellensúlyozza is. Biztonságot kell nyújtania az igazságosságnak a hatalommal szemben. Az igazságszolgáltatást mintegy ki kell vonni az állam hatalma alól."*[27]

A túlzott centralizáció ellenében és a magántulajdon védelmében kifejtett nézeteivel szintén a mai konzervatív ideológia alapjait vetette meg; vagyis *„a mindenben mindenható állam"* progresszív koncepcióját cáfolta meg (Ludassy 2000). Valamint a magántulajdon „szentségének" megsértése kapcsán megállapítja: *„egyetlen nemzet sem gazdagodhat meg polgárai vagyonának elkobzása révén"*.[28] Fő művének ez utóbbi idézete a túladóztatás elleni jelenlegi konzervatív érvek gyökerének tekinthető.

A forradalmi terror következményének összegzéseként megállapítja, hogy megsemmisí-

tette mindazon szabadságjogokat, amelyek eléréséért magát a forradalmat kirobbantották, és *„melyek többsége az angol polgár számára (anélkül, hogy elidegeníthetetlen természetes jogként gondolna rá) (…) az írott törvényekben és az íratlan alkotmányban egyaránt garantált alapjog."*[29] A forradalom vétkeiért a felvilágosodást teszi felelőssé, amely mindent megújítani és eltörölni szándékozott, de új rend létrehozása helyett, maga után csak anarchiát hagyott. Összegzésként megállapítható, hogy Burke a vele kortárs „fehér jakobinizmus" feudalizmus-restauráló törekvései és a forradalmi anarchia ellenében egyaránt a szerves fejlődés eredményeként kialakuló brit szabadság viszonyait állítja: *„Korunk balszerencséje (nem pedig dicsősége) (…), hogy mindenről vitatkozni kell, minthogy országunk alkotmánya mindig inkább átalakulás tárgya lenne, semmint a benne foglaltak élvezetéé. (…) Hála az újítással szembeni dacos ellenállásunknak, hála nemzeti jellegünk csigaszerű lomhaságának, magunkon hordjuk atyáink bélyegét. (…) Tudjuk, hogy mi nem tettünk felfedezéseket, az erkölcs területén nincs is szükség felfedezésekre, úgyszintén nem sokra a kormányzati elvek és a szabadságra vonatkozó eszmék terén".*[30]

Annak ellenére, hogy az angolszász konzervativizmus vallási kérdésekben a laikus állam híve – habár fontos megjegyezni, hogy Nagy-Britanniában a mindenkori uralkodó által vezetett anglikán felekezet államvallási pozícióját formailag máig birtokolja –, Burke az államvallás mellett létrejövő kisegyházakról a társadalmi rend és morál veszélyeztetőjeként ír: *„Felette érdekes, hogy a tiszteletre méltó hittudós mennyire buzgólkodik új egyházak létesítésén, miközben teljesen közömbös az általuk hirdetett doktrínák iránt. (…) Nem saját nézeteinek pártolását szolgálja, hanem bármilyen nézetét. Nem az igazság terjesztésének a híve, hanem a széthúzás elmélyítésének."*[31]

A burke-i életmű megalapozta a konzervativizmus szabadelvű változatát, amely a kapitalizmus térhódításával az angolszász térség mellett – nem annyira angol hatásra, mint inkább spontán mód kialakulva – megjelent a kontinensen is, a korábbi rendi hagyományelvűséget felváltó polgári konzervativizmus formájában (Bayer 2001: 209). A polgári, szabadelvű konzervativizmus Európa-szerte a tulajdonosi polgárság ideológiája, amely a progresszív radikalizmus – és az esetlegesen meglévő rendi restaurációs törekvések – ellenében az alkotmányos hagyományok, a fennálló rend, a polgári szabadságjogok és a tulajdonviszonyok védelmezőjeként lép fel. (Ezen irányzat legjelentősebb kontinentális képviselője két francia szerző volt, Benjamin Constant és Alexis de Tocqueville.) Angolszász változatához képest a kontinentális polgári konzervativizmus a kispolgári demokraták, valamint a szocialista mozgalom erőteljesebb társadalomkritikájának nyomása folytán, tömegtámogatása fenntartása érdekében klerikális és nacionalista értékeket gyakrabban és nagyobb súllyal volt kénytelen integrálni a szabadelvű vonásai kárára (Bayer 2002).

Az angolszász szabadelvű konzervativizmus tradíciójából mindenképpen említésre érdemes – Burke mellett – Walter Bagehot (1826–1877) életműve. A brit politikai gondolkodó bankárcsaládból származott, a *The Economist* című, máig fennálló neves üzleti napilap alapító-szerkesztője volt. „Fizika és politika" című írásában – a később szociáldarwinizmusnak nevezett irányzat képviselőjeként – a biológiai élet törvényszerűségeit a társadalmiság szférájára és a politikára szándékozott kiterjeszteni. Konzervativizmusa leginkább az intézményekhez fűzött viszonyában, valamint a hagyományok állandóságot és stabilitást biztosító szerepének hangsúlyozásában érhető nyomon: *„Ma (…) a »viták általi kormányzás« idejét éljük, amely azon-*

ban rászorul a hagyományos intézmények kereteire is ahhoz, hogy fel ne bomoljon a társadalmi rend."[32]

Bagehot a burke-i tradíciók folytatójaként – John Stuart Mill ellenében – természetesnek tekintette a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ennek megfelelően az ő korszakában már élesen zajló választójogi vitákban konzekvensen a konzervatív álláspontot képviselte. A tulajdonos polgárság érdekében ellenezte a választójogi reformot, mert megvalósulása esetén a *„szegények és a buták több szavazatot nyernének, mint a gazdagok és az okosak".*[33] Alapvetően liberális elvekkel támasztja alá a munkásság politikai életből való kizárásának gyakorlatát, miszerint a parlamenti erőviszonyoknak meg kell felelniük a közvélemény összetételének, azonban a munkásság a közvélemény kialakításához mindössze csekély mértékben járul hozzá, így nem visszás, hogy nem rendelkezik alsóházi képviselettel.

A brit tradíciók gyakori liberális támadásaival szemben kifejtette, hogy a Lordok Háza és a monarchikus államforma nem ellenére van a parlamentarizmusnak, hanem annak működőképességét és folytonosságát segíti elő (Bayer 2001: 195). A politikai rituáléknak és hagyományoknak köszönhetően a nemzet műveletlen és gyakran közéletileg közömbös alsó és középső rétegei lojálisak a hatalommal szemben; vagyis a politika tradicionális elemei – szimbolikus hatalmuk révén – az államrend stabilitását biztosítják. Bagehot (Burke-kel ellentétben) már kialakult modellként tudta értékelni a westminsteri parlamentarizmust, amelyre a polgári berendezkedés mintájaként tekintett: *„[a westminsteri modellben] a törvényhozói és a végrehajtói hatalom csaknem összeolvad. A győztes párt frakciójából képződő kabinet nem egyéb, mint a parlament legnagyobb bizottsága és a parlamentnek is tartozik felelősséggel."*[34]



Walter Bagehot (1826–1877)

A brit politikai tradíció a példa arra, hogy a konzervatív és a liberális nézetek között számos átfedés képzelhető el és antagonisztikus ellentét nem feszül e két eszmerendszer minden eleme között. Kerlinger 1972-es tanulmánya szerint *„a liberális és a konzervatív értékek nem állnak szemben egymással: az egyikhez ragaszkodók nem feltétlenül ellenzik a másikat."*[35] Főleg a gazdasági konzervativizmus, ami majd a thatcherista új jobboldal legfőbb alapértéke lesz, kapcsolódik könnyen a (vele nagyrészt azonos) liberális gazdasági elvekhez. A neokonzervativizmus kialakulása és programja szempontjából elengedhetetlenül fontos volt a brit és az alábbiakban részletezett amerikai konzervatív tradíció liberális gyökereinek felvázolása.

(Folytatjuk)

Hivatkozások és rövidítések

Bayer 2001
Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Budapest, 2001, Osiris.
Bayer 2002
Bayer József: A konzervativizmus – erények és korlátok. *Múltunk* (Budapest) 2002/3–4. sz.
Burke 1990
Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László. Budapest, 1990, Atlantisz.
Duroselle 1990
Duroselle, Jean-Baptiste: A szabadság hajnala. Nagy-Britannia és Hollandia. In uő: *Európa népeinek története*. Budapest, 1990, Officina Nova.
Egedy 2002
Egedy Gergely: A hagyomány fogságában? A kétpártrendszer Nagy-Britanniában. *Rubicon* (Budapest) 2002/4–5. sz.
Enyedi–Todosijevic 2001
Enyedi Zsolt – Todosijevic, Bojan: Konzervativizmus alulnézetben. *Századvég* (Budapest) 2001. nyár. (Online: energy.ceu.edu/sites/default/files/publications/hu9.pdf)
Kristol 2006
Kristol, Irving: A neokonzervatív meggyőződés. Online: szombat.org/archivum/irving-kristol-a-neokonzervativ-meggyozodes-1352774063. (Eredeti cikk: *The Weekly Standard* [Washington] 2003. augusztus 25.)
Lánczi 2006
Lánczi András: A neokonzervatív filozófia. Online: szombat.org/archivum/lanczi-andras-a-neokonzervativ-filozofia-1352774063. (2006. július 17.)
Ludassy 2000
Ludassy Mária: Különbség tétessék. *Mozgó Világ* (Budapest) 2000. január.
Magyarics 2003
Magyarics Tamás: Az amerikai politikai konzervativizmus. *Múltunk* (Budapest) 2003/4. sz.
Mándi 2003
Mándi Tibor: Filozófusok háborúja. *Élet és Irodalom* (Budapest) 2003. július 25.
Nagy 2004
Nagy Melinda: Az ős-új eszme. *Hetek* (Budapest) 2004. március 12.
Seres 2005
Seres László: Trockisták, jobbról? *Élet és Irodalom* (Budapest) 2005. február 25.
Tőkéczki 2006
Tőkéczki László: A neoliberalizmus valósága. *Heti Válasz* (Budapest) 2006. augusztus 3.

Idézetek jegyzetei

[1] Magyarics Tamás idézi Irving Kristolt. Magyarics 2003: 30. o.
[2] Mándi 2003.
[3] Lánczi 2006.
[4] Uo.
[5] Kristol 2006.
[6] Uo.
[7] Bayer 2002: 11. o.
[8] Enyedi–Todosijevic 2001: 4–5. o.
[9] Uo. 5. o.
[10] Bayer 2002: 15. o.
[11] Uo. 16. o. (lábjegyzet)
[12] Uo. 6. o.
[13] Enyedi–Todosijevic 2001: 8. o.
[14] Uo. 11. o.
[15] Bayer 2001: 213. o.
[16] Duroselle 1990: 224. o.
[17] Bayer 2001: 214. o.
[18] Uo. 215. o.
[19] Burke 1990: 179. o.
[20] Bayer 2001: 215. o.
[21] Uo. 215. o.
[22] Uo. 216. o.
[23] Uo.
[24] Burke 1990: 146. o.
[25] Uo. 173. o.
[26] Uo. 237. o.
[27] Uo. 312. o.
[28] Ludassy 2000.
[29] Uo.
[30] Burke 1990: 177–178. o.
[31] Uo. 94. o.
[32] Bayer 2001: 195. o.
[33] Uo. 196. o.
[34] Uo. 195–196. o.
[35] Magyarics 2003: 5. o.